

Hinsz-orgel Leens heeft er de goede wind weer onder

LEENS - Bijna geen orgel uit de barok ontquam eraan: modernisering in de jaren tussen circa 1800 en 1950. De plaatselijke organist wilde een nieuwe sound op zijn instrument, of een technische nieuwigheid. In ónze tijd worden zulke ingrepen aan een eeuwenoud artistiek product betreurd. Een paard of een keeshond op een schilderij van Frans Hals, of Johannes Vermeer worden toch ook niet overgeschilderd in een zebra of modieus geknipte poedel? Een kerkorgel onderging hetzelfde lot als een verwarmingsinstallatie: beviel die niet, dan aanpassen, of vernieuwen. Geen klinkend kunstwerk dus, maar gewoon een gebruiksartikel... Ook het wellicht meest beroemde dorpsorgel van Nederland, in de Petruskerk van Leens, ontquam niet aan vernieuwingsdrang. Maar sinds kort heeft het instrument, in restauratie, zijn eikenhouten 'longen' terug zoals ze in 1733 werden gemaakt.

door Dirk Molenaar

Het Leenster orgel werd in 1733-1734 gemaakt door de Groninger orgelmaker Albertus Anthoni Hinsz, in opdracht van Anna Habina Lewe, weduwe Starckenborch, Vrouw op Verhildersum. Zij was de collatrix van de Leenster kerk, oftewel de baas in alle kerkzaken. Het orgel genoot al gauw landelijke bekendheid. De Goudse organist Joachim Hess die in 1747 in Leens was geweest, meldt in zijn

Dispositiën (1774): ... Leens, een Dorp, waarlyk niet van de aanzienlykste, waarom ik ook als verbaast stonde, toen ik voor de eerste maal desselfs Kerk-Organ in 't oog kreeg, en bespeelde, zo wegens desselfs grootte als fraaiheid in gezigt en gehoor.

Zoals dat destijds meer gebeurde, gebruikte Hinsz bij de bouw iets van het vorige instrument: drie zogeheten spaanbalgen, waar hij twee bijmaakte. Van het pijpwerk nam hij slechts tien pijpen over. Ook in Leens ontquam het orgel

dus niet aan vernieuwing. In 1844 maakte de orgelmaker G.P. Dik een extra windkanaal van de balgen naar het instrument. En hij verwijderde een hoog klinkend register voor een liefelijker geluid, want de plaatselijke organist vond het blijkbaar 'opeens' te scherp. In 1867 wijzigde de firma P. van Oeckelen het orgel op diverse punten. De smaak ten aanzien van vroegere instrumenten was inmiddels bevestigend anders geworden. Het waren echter altijd de plaatselijke organisten die verandering wensten. In 1922 waren er opnieuw aanpassingen. De Dulciaan 8 vt, een fraai origineel 'toeterregister', was nu de klos. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door Jan Doornbos die tevens opdracht kreeg de grootste verandering in het bestaan van het orgel uit te voeren: vervanging van de originele windvoorziening door een magazijnbalg. Bij zo'n compacte balg was het bovendien veel eenvoudiger om een elektrische windmachine aan te sluiten. Zo'n balg heeft voor een barokorgel echter consequenties voor de klank. Wat de authenticiteit ook geen goed deed, was dat alle 248 pijpen in het front toen werden vernieuwd. Naast veel loze pijpen voor de sier, zijn hier namelijk ook 109 klinkende pijpen bij die feitelijk de basis-

■ Het Hinsz-orgel, sprakeloos wachtend op de 1842 pijpen. Op de banken liggen achterluiken van het instrument die nog in de was moesten.

klank van het orgel vormen.

Restauratie

In 1968 voltooiden de Gebr. van Vulpen een omvangrijke restauratie waarbij de dispositie (de 27 verschillende registers) werd teruggebracht naar die van 1733. De balg en de frontpijpen uit 1922 bleven gehandhaafd, want het begrip 'terug naar authenticiteit' deed toen nog te weinig opdagen. De laatste tien jaar deed de Stichting Hinszorgel Leens nadrukkelijker mee met het 'omdenken' naar correctie van eerdere ingrepen. Bij een naderende groot onderhoudsbeurt zou moeten worden bekeken hoe het orgel meer bij zijn oorspronkelijkheid zou kunnen komen. Te meer omdat het instrument na 1968 in binnen- en buitenland grote bekendheid had gekregen door de jaarlijkse orgelconcerten en radio-, plaat- en cd-opnames. Er werd een orgeladviseur aangetrokken, Henk de Vries, die een rapport schreef. Vorig jaar was het zover: naast een subsidie voor groot onderhoud was er een extra provinciale subsidieronde waarbij Leens in de prijzen viel. Groot onderhoud werd nu een kleine restauratie met reconstructie van de vroegere windvoorziening. In april vorig jaar werd gekozen voor Orgelmakerij Reil BV uit het Gelderse Heerde.

In het afgelopen najaar werd nagevoel het hele binnenwerk van het orgel uitgenomen en naar de orgelmakerswerkplaats gebracht. De magazijnbalg blies zijn laatste adem uit en werd op zijn kant gezet, in afwachting op een nieuw luchtig leven elders. Deze zomer stond er een grote steiger voor het orgel. De kas werd toen door zelfwerkzaamheid van de bestuursle-

den van de Stichting Hinszorgel Leens in de was gezet. Met enige schrik werd ontdekt dat er aan het houtsnijwerk veel meer herstelwerk moest gebeuren dan was voorzien. Een ervaren houtsnijder woont vlak in de buurt: Tico Top uit Kruisweg. Begin september begonnen de werknemers van Reil met het weer inbouwen van de gerestaureerde orgeldelen, met hierbij de deels gereconstrueerde balgstelling met nieuwe spaanbalgen. De komende tijd wordt er aan de klank gewerkt, want met weer 'oude' wind, in het orgeljargon gaat het nooit over lucht, moet het pijpwerk op de gerestaureerde windladen deels weer worden aangepast. De inzichten zijn nu ook anders dan bij de vorige restauratie. Dit geldt tevens voor de drie registers die bijna geheel in het front (uit 1922) staan. Die pijpen worden nu opnieuw geïntoneerd, met als vergelijking de originele registers van het Hinsz-orgel (1731) van Zandweer.

Oudgediende

In Leens is er iemand die zowel de orgelrestauratie van 1968 als die van dit jaar bewust heeft meegeemaakt. Bovendien is hij tot op de dag van vandaag zeer betrokken bij al het gebeuren in en om de Petruskerk. Dat is Jan Oostindiën, geboren en getogen in Zoutkamp. Oostindiën: „Op 1 april 1962 ben ik

met mijn werkzaamheden in Leens begonnen, de verhuizing volgde in maart 1964. Gezien mijn administratief werk werd ik al snel benaderd om tot het College van Kerkvoogden en Notabelen van de hervormde gemeente Leens toe te treden en in die functie heb ik kunnen zien hoe het binnenwerk van het orgel eind 1964 werd afgevoerd voor restauratie naar Utrecht. De heringebruikneming was op 28 april 1968. Drs. Anne Risselada werd benoemd tot organist en hij was het die bij mij kwam met het verzoek om een concertserie te organiseren. Tot dat moment had ik totaal niets met orgels en orgelmuziek. Door dit initiatief is het geluid uit de orgelpijpen voor mij aardig helderder geworden. En is er dus sinds 1968 een wijd en zijd bekende concertserie ontstaan.” Oostindiën werd tevens de penningmeester en dit is hij na 52 jaar nog steeds. De serie werd uitgebreid en er kwamen regelmatig ook buitenlandse organisten bij. Oostindiën: „Van april 1968 tot april 1975 liep de organisatie via de hervormde gemeente Leens. Mede om subsidietechnische redenen en om een wat meer neutrale binding te krijgen met de concertbezoekers is toen de Stichting Hinszorgel opgericht. Een bijkomend voordeel was dat hierdoor gemakkelijker bestuursleden van buiten konden worden aangetrok-

ken. Vandaar dat van de zeven huidige bestuursleden er slechts twee in Leens wonen.”

10.000 euro tekort

De Stichting Hinszorgel heeft geluk gehad met de extra subsidie, maar gaandeweg de restauratie kwamen er extra zaken voorbij die ook nog dienden te gebeuren, waardoor ook sommige stelposten moesten worden geschrapt. Het extra werk aan het houtsnijwerk was ook onvoorzien. Oostindiën: „Ondanks de subsidies van diverse instanties van 290.000 euro, de giften van onze donateurs, groot 8400 euro en een eigen bijdrage van 100.000 euro, resteert er nog een tekort van 10.000 euro.”

De Stichting hoopt dat het ontbrekende geld er nog komt en dat er nog cultuurliefhebbers zijn die dit financiële gat willen helpen dichtten.

Eind april zal het gerevitaliseerde orgel met frisse 'oude' adem laten horen dat het nu dicht bij 1733 is, maar verder in de tijd de kerkzang kan ondersteunen en muziek van alle eeuwen kan laten horen. Op de website www.hinszorgel-leens.nl is over de activiteiten van de stichting meer te vinden. Daar is bijvoorbeeld ook te lezen hoe (amateur)organisten volgend jaar, met inachtneming van een paar regels, zelf ook eens vol op het orgel van Leens mogen gaan.

■ Jan Oostindiën bij het balghuis in de torenruimte, met de deels gereconstrueerde en vernieuwde stelling met nieuwe spaanbalgen en toebehoren. De horizontale windkanalen brengen de orgelwind van de mondingen (achter de luikjes) van de vijf balgen naar een staand kanaal. Dit kanaal is aangesloten op de twee historische kanalen die onder de vloer naar het orgel gaan.